

Дербеньова Я. В.
*аспірант кафедри міжнародної економіки та маркетингу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Derbenova Ya. V.
*PhD Student at Department of International Economics and Marketing
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

THE DEVELOPMENT OF REGIONAL ECONOMIC INTEGRATION IN THE MODERN CONDITIONS

Анотація. У статті розглянуто явище регіональної інтеграції у світовій економіці. Наведено тенденції укладання регіональних торговельних угод (РТУ) та їх результативність залежно від ступеня розвитку країн-учасниць. Визначено, що перевагами РТУ з розвиненими країнами є трансфер технологій і зростання продуктивності, а між країнами, що розвиваються, – істотне збільшення взаємної торгівлі, політична та економічна інтеграція.

Ключові слова: регіональна інтеграція, зона вільної торгівлі, регіональні торговельні угоди, митний союз.

Постановка проблеми. У сучасному світі співвідношення глобалізації та регіональної інтеграції стає актуальною проблемою. Глобалізація, що представляє собою багатогранний процес розвитку світової економіки, виступає каталізатором нових інтеграційних блоків і союзів. При цьому регіональна інтеграція – складне явище, яке значною мірою залежить від особливостей її учасників, міжнародних угод, правил формування економічної політики.

Суперечливий характер взаємодії процесів глобалізації та інтеграції свідчить, що створення інтеграційних утворень, з одного боку, є природною реакцією на негативні наслідки глобалізації, з іншого – проявом домінуючої тенденції формування інститутів глобального партнерства. У результаті таких процесів підвищується кількість регіональних торговельних угод (РТУ). Вони є своєрідним засобом розв'язання суперечностей глобалізації на тлі гострої боротьби за світові ринки, джерела сировинних і енергетичних ресурсів, нові технології, інвестиції тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз змісту, сутності і особливостей регіональних інтеграційних утворень та ефектів інтеграційних об'єднань здійснювали Болдуїн, Дж. Бхавгати, Вальд, Бехар, Венейблс. Українські вчені О.І. Шнирков, А.С. Філіпенко, А.П. Румянцев досліджували дану тематику в контексті глобалізації та інтеграції.

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних основ, класифікаційних підходів до регіональних торговельних угод, виявленні сучасних тенденцій і структурних характеристик у регіональних інтеграційних об'єднаннях.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світовій економіці нарастають протиріччя внаслідок нерівномірності процесів регіонального інтегрування, що, з одного боку, стимулює економічне об'єднання різних країн, з іншого – протидіє прискоренню процесів всесвітньої глобалізації, посилюючи відокремленість економічних угруповань і створюючи протиріччя і конкуренцію між ними [1]. Статистика та звіти ООН свідчать про те, що в процесах регіональної інтеграції бере участь усе більше країн, цілями яких стає можливість виживання в посткризових умовах. Водночас слід зазначити посилення тенденції розвитку двосторонніх міждержавних економічних від-

носин, нових дво- та багатосторонніх угод про вільну торгівлю (УВТ). Наприклад, в Азійському регіоні в 2000 та 2015 рр. кількість двосторонніх угод про вільну торгівлю, нотифікованих у СОТ, становила 9 та 96 відповідно, а багатосторонніх угод, включаючи міжрегіональні – 5 та 38 відповідно [2]. Прикладами багатосторонніх угод є Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА), Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ), Зона вільної торгівлі країн АСЕАН (АФТА); зона вільної торгівлі одинадцяти держав – учасниць Спільного ринку для Східної і Південної Африки (КОМЕСА).

За ступенем економічної інтеграції РТУ зазвичай діляться на кілька основних категорій. ОЕСР виділяє чотири форми регіональної економічної інтеграції: зону вільної торгівлі, митний союз, загальний ринок і економічний союз. СОТ виділяє три види регіональних торговельних угод (РТУ): зону вільної торгівлі, митний союз й угоду про економічну інтеграцію (economic integration agreement).

Згідно зі статтею XXIV ГАТТ (параграф 8), під зоною вільної торгівлі розуміється група з двох або більше митних територій, на яких усуваються мита та інші обмежувальні засоби регулювання торгівлі (за винятком заходів, дозволених Статтями XI–XV і XX) практично для всієї торгівлі стосовно товарів, що походять із цих територій. Параграф 8-а статті XXIV визначає митний союз як заміну двох чи більше митних територій на одну митну територію таким чином, що: 1) мита та інші обмежувальні засоби регулювання торгівлі (за винятком заходів, дозволених Статтями XI–XV і XX) скасовуються відносно основної частини торгівлі між складовими територіями союзу або принаймні відносно основної частини торгівлі товарами, які походять із таких територій; 2) практично ті ж мита та інші засоби регулювання торгівлі застосовуються кожним членом союзу по відношенню до торгівлі з територіями, які не включені в союз. Угода про економічну інтеграцію визначає стаття V ГАТС, відповідно до якої вона передбачає зняття бар'єрів на шляху руху послуг і інтеграцію ринку праці [3]. У сучасних умовах суттєво ускладнились механізми формування РТУ. Регіональні торговельні угоди стали глибшими і різноманітнішими за формами (табл. 1).

Найпершою і найпростішою формою регіональних угруповань є об'єднання так званої неповної, часткової або дрібної інтеграції, створювані на основі міжнародних, як правило, секторальних угод між країнами, що розвиваються, відповідно до положень «дозвільної клаузули» (enabling clause). Ці угоди не забезпечують повного усунення тарифних і нетарифних бар'єрів, але створюють зону преференційної (пільгової) торгівлі в рамках митних територій держав-учасниць. При цьому заходи торгової політики щодо третіх країн партнерами не будуть зачіпатися, і органи управління об'єднанням не створюються. Приклад такого роду домовленостей – Преференційна торговельна угода між Індією й Афганістаном від 2003 р.

Більш розвиненою формою економічної інтеграції є зони вільної торгівлі (ЗВТ), які створюються на основі угод про вільну торгівлю. Вони передбачають практично повне усунення тарифних і нетарифних обмежень у взаємній торгівлі і так само, як і попередня група угод, не зачіпають торговельну політику держав-учасниць відносно третіх країн. Прикладом сучасної ЗВТ може слугувати НАФТА – Північноамериканська зона вільної торгівлі, створена США, Канадою і Мексикою відповідно до угоди про вільну торгівлю від 1992 р.

Більш висока форма регіональної інтеграції – митний союз (МС) – утворюється в разі доповнення правового режиму ЗВТ установленням загального митного тарифу в угрупованні і проведенням узгодженої торговельної політики щодо до третіх країн. Часто домовленості про створення МС доповнюються угодою про платіжний союз, що гарантує конвертованості національних валют країн-учасниць. Проведення узгодженої зовнішньоторговельної політики вимагає створення міждержавних органів МС. Прикладом такого МС може бути митний союз Росії, Білорусії і Казахстану, які створили на основі договору від 2007 р. комісію МС трьох держав.

Наділення МС функціями, які забезпечують вільне переміщення всіх факторів виробництва (товарів, послуг, капіталів і робочої сили), свідчить про створення спільного ринку (СР). Координація діяльності СР здійснюється на регулярних нарадах глав держав і урядів, керівників галузевих міністерств і відомств держав-учасниць, організаційно-технічне забезпечення роботи яких здійснюється постійно діючим апаратом міжнародних службовців.

Найвищою з нині відомих форм регіональної інтеграції є економічний союз (ЕС), держави-учасниці якого, спираючись на міжнародно-правовий інструментарій та інститути всіх попередніх інтеграційних форм, проводять спільно узгоджену економічну політику, створюють органи наднаціонального регулювання. Європейський Союз, створений відповідно до договору від 1992 р., є єдиним регіональним угрупованням, який найбільш повно й

успішно вплив риси останніх двох ступенів інтеграції – СР та ЕС; подальше поглиблення і зміцнення об'єднання відбувається за рахунок доповнення домовленостей про економічний союз угодами про валютний, банківський, податковий союзи. На такій економічній базі можлива поява військово-політичного союзу європейських країн. Форми регіональних торговельних угод між країнами можуть розвиватися і змінюватися в часі, переходячи до більш високого рівня (табл. 2).

Моніторинг створення, діяльності та ліквідації регіональних інтеграційних об'єднань держав здійснюється підрозділом СОР – Комітетом із регіональних торговельних угод (КРТС). Його статистика свідчить, що починаючи із середини 90-х років світова економіка характеризується відчутним зростанням числа регіональних торговельних угод. Станом на лютий 2016 р. в ГАТТ/СОТ було нотифіковано 625 торговельних угод, з яких реально функціонують 419. Більшість таких угод – це зони вільної торгівлі: із діючих угод на них припадають 90%, а на митні союзи – 10%. У цілому бажання країн утворювати РТУ було викликано їх прагненням стимулювати економічне зростання за рахунок надання членам поліпшеного доступу до ринків, використання ефекту масштабу, залучення прямих іноземних інвестицій на об'єднаний ринок, ефектів переливу технологій. Переважання УВТ над угодами про МС (а також спільний ринок, економічний союз), можливо, пояснюється тим фактом, що їх укладання досягається швидше і не вимагає координації торговельної політики щодо третіх країн. Що стосується договорів про МС, то крім більш тривалих і складних переговорів з їх укладання і труднощів з імплементацією, вони вимагають встановлення загального зовнішнього тарифу і гармонізації зовнішньоторговельної політики, що передбачає втрату учасниками своєї автономії на її проведення.

РТУ, за даними ЮНКТАД і СОТ, охоплюють більше 50% світової торгівлі, у тому числі 16% – безмитна торгівля. Найбільш інтегрованим у світі ринком є Європейський Союз: близько 70% торговельних операцій здійснюється в його межах. Торгівля між країнами НАФТА становить трохи більше половини (51%) експорту Північноамериканської угоди про вільну торгівлю. Інші торговельні блоки, такі як МЕРКОСУР, Андський загальний ринок і Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН), мають менш інтенсивну інтеграцію: країни МЕРКОСУР здійснюють близько 16% зовнішньоторговельних операцій усередині угоди, Андський загальний ринок – 8%, АСЕАН – 25%.

Зважаючи на те, що зони вільної торгівлі створюються між країнами з різним рівнем розвитку, структурою економіки, територіальним положенням, їх розподіляють на країни «Північ», до яких входять розвинуті країни ОЕСР,

Таблиця 1

Регіональні торговельні угоди за типом договору в 2016 р.

Назва угоди	Дозвільна клаузула	ГАТС Ст. V	ГАТТ Ст. XXIV	Загалом
Митний союз	8		11	19
Митний союз – асоційовані члени	1		9	10
Угода про економічну інтеграцію		133		133
Угода про економічну інтеграцію – асоційовані члени		6		6
Угода про вільну торгівлю	15		217	232
Угода про вільну торгівлю – асоційовані члени			2	2
Часткова угода (Partial Scope Agreement)	16			16
Часткова угода – асоційовані члени	1			1
Загалом	41	139	239	419

Джерело: складено автором за даними [4]

та «Південь» – усі інші країни. Таким чином, існують три комбінації країн у ЗВТ: Північ – Південь, Південь – Південь та Північ – Північ.

У низці досліджень обґрунтовується, що в регіональних торговельних угодах, сформованих між розвиненими і країнами, що розвиваються (Північ – Південь), перелив НДДКР (R&D spillover) підвищує сукупну факторну продуктивність (СФП) переважно в наукоємних галузях, тоді як у РТУ між країнами, що розвиваються (Південь – Південь), він впливає на зростання загальної факторної продуктивності лише в низькотехнологічних галузях. Це означає, що регіональні торгові угоди Південь – Південь можуть не сприяти зміні структури порівняльних переваг країн-членів і появі в них наукоємних товарів [5].

На користь угод, сформованих за принципом Північ – Північ або Північ – Південь, також наводиться аргумент про те, що РТУ між країнами, що розвиваються (Південь – Південь), можуть не сприяти конвергенції в доходах, тоді як у перших двох випадках вона буде спостерігатися з більшою вірогідністю [6]. Інші дослідження показують, що в кінцевому рахунку складно визначити, який із названих типів угод (Північ – Південь, Південь – Південь) кращий для країн, що розвиваються, і країн із ринками, що формуються. Перевагами РТУ, сформованих за принципом Північ – Південь, можуть стати трансфер технологій і зростання продуктивності. Водночас угоди Південь – Південь можуть приводити до істотного збільшення взаємної торгівлі, політичної та економічної інтеграції, що також матиме позитивний вплив на зростання [7].

Під час розгляду ефектів регіональної інтеграції одним із дискусійних є питання про зв'язок між участю в регіональних торговельних угодах і можливістю залучення прямих іноземних інвестицій. В наявних дослідженнях поки чітко не пояснюються зв'язок між формою регіональної економічної інтеграції та припливом ПІІ і причини того, чому одні РТУ переважають у залученні інвестицій більше, ніж інші. При цьому важливо мати на увазі, що сама по собі участь у РТУ не обов'язково при-

зводить до припливу ПІІ. Регіональні торгові угоди, які містять нормативно-правові положення, що стосуються інвестицій, більш привабливі для іноземних інвесторів, також і країни з великими розмірами економік можуть мати більше шансів на приплив ПІІ [8].

Таким чином, приплив інвестицій з-за меж РТУ буде визначатися тим, великі чи малі країни утворюють РТУ, а також залежати від того, за яким принципом із точки зору економічного розвитку держав (Північ – Північ, Північ – Південь, Південь – Південь) побудовано угоду. В угодах Північ – Південь приплив ПІІ, як правило, пов'язаний із внутрішньорегіональними інвестиціями, тобто від розвинених країн (Північ) до країн, що розвиваються (Південь), із метою зниження витрат. Для РТУ, сформованих за принципом Південь – Південь, важливим фактором, що визначає приплив ПІІ, є розмір ринку в цілому, а між країнами-членами – рівень освіти і фінансова стабільність [9].

У низці робіт показується, що створення РТУ сприяє притоку зовнішніх ПІІ, що націлені на завоювання ринків (market-seeking), особливо якщо вони включають у себе не тільки зобов'язання, що стосуються торгівлі товарами, але й, наприклад, захист прав інтелектуальної власності і торгівлю послугами [10]. Вплив участі в РТУ на приплив зовнішніх ПІІ, націлених на підвищення ефективності (efficiency-seeking), тобто тих, що використовують економію від масштабу й отримують вигоду за рахунок зниження витрат, використання якісної фізичної інфраструктури та людського капіталу, буде незначним, особливо для регіональних блоків Південь – Південь [8].

Оцінки регіональних торговельних угод, наприклад МЕРКОСУР, показують, що якщо створення РТУ сприяє притоку ПІІ, то вони перерозподіляються між членами угоди нерівномірно і, як правило, сконцентровані в країнах, що мають найбільші переваги. У кожному конкретному випадку це залежить від того, чи змінюється в результаті вступу до регіональної торговельної угоди економічний клімат, чи з'являються переваги, пов'язані з місцем розташування підприємств та галузей у країнах-учасниках [11].

Таблиця 2

Приклади зміни форми регіональних торговельних угод

Назва угоди	Приклад	Асоційовані члени	Приклад переходу до Угоди про економічну інтеграцію
Зона вільної торгівлі	Співтовариство розвитку Півдня Африки (Southern African Development Community, SADC) - торгово-економічний союз країн Півдня Африки, створений у 1992 р. Об'єднує 14 країн	На правах асоційованих членів МЕРКОСУР беруть участь п'ять держав: Чилі (1996 р.), Болівія (1997 р.), Перу (2003 р.), Колумбія (2004 р.), Еквадор (2004 р.)	Європейська асоціація вільної торгівлі (European Free Trade Association, EFTA), створена в 1960 р і в даний час об'єднує Ісландію, Норвегію, Швейцарію та Ліхтенштейн, які в травні 1992 р. уклали з ЄС угоду про Єдиний економічний простір
Митний союз	Південноафриканський митний союз (Southern African Customs Union, SACU), зареєстрований в СОТ 25 червня 2007 р. Один із найстаріших митних союзів у світі, заснований ще в 1910 р. Угода була перезатверджена в 1970 р.	Угода про асоціацію з Європейським Союзом – це угода між Європейським Союзом і державою, яка не є членом ЄС. Першими країнами, що підписали таку угоду, були Греція і Туреччина в 1960 р.	Східноафриканське співтовариство (The East African Community, EAC) – міжурядова організація, що включає п'ять країн (Бурунді, Кенію, Руанду, Танзанію та Уганду), у 2008 р після переговорів зі Спільнотою розвитку Півдня Африки і Економічним співтовариством країн Східної і Південної Африки розширило зону вільної торгівлі і включило держави-члени всіх трьох спільнот
Часткова угода	Азійсько-Тихоокеанська торговельна угода (The Asia-Pacific Trade Agreement, APTA), раніше відома як Угода Бангкоку (підписана в 1975 р.), перейменована в 2005 р. Це найстаріша угода про преференційну торгівлю між країнами, що розвиваються, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні		
Угода про економічну інтеграцію	Європейська економічна зона (European Economic Area, ЕЕА), створена 1 січня 1994 р. із метою надання країнам, які не є членами ЄС, можливості приєднатися до Європейського спільного ринку. Економічна зона включає в себе всі країни Європейського Союзу і три з чотирьох країн Європейської асоціації вільної торгівлі (Ісландію, Норвегію і Ліхтенштейн)		

Джерело: складено автором за даними [3; 4]

Висновки. В умовах посилення впливу глобальних чинників спостерігається посилення інтеграційних зв'язків, збільшення кількості інтеграційних утворень і їх учасників. Усі РТУ у СОТ об'єднує те, що вони є взаємними торговельними угодами між двома або кількома партнерами. Вони включають у себе угоди про вільну торгівлю і митні союзи, нотифіковані відповідно до статті XXIV ГАТТ 1994, пункту 2 (с) дозвільної клаузули й угоди про економічну інтеграцію відповідно до статті V ГАТС. Існують також преференційні торговельні угоди (ПТУ, Preferential Trade Arrangements), які на відміну від РТУ є односторонніми. Вони включають у себе невзаємні пільгові схеми (non-reciprocal preferential schemes) для продукції лише з найменш розвинених країн.

Окрім цього, можна виділити тенденції регіональної інтеграції:

1) суперечливий характер розвитку: з одного боку, відбувається розширення існуючих і поява нових великих інтеграційних блоків, а з іншого – локалізація учасників у рамках існуючих регіональних утворень і збільшення кількості двосторонніх угод;

2) РТУ забезпечують усе більш складні правила, що регулюють взаємну торгівлю (наприклад, щодо стандартів, захисних положень, митного адміністрування) і встановлюють також пільгові нормативно-правової бази для взаємної торгівлі послугами, включають регіональні правила щодо інвестицій, конкуренції, навколишнього середовища та праці;

3) РТУ стають не просто основою для подальшої лібералізації країн: багато заходів щодо лібералізації, відпра-

цьовані і перевірені в регіональних масштабах, переносяться в практику СОТ;

4) регіональні механізми часто дають змогу покращати рівень економічного розвитку менш розвинених країн або їх регіонів за рахунок економічно сильніших партнерів.

Під час укладання угод країни переслідують як економічні, так і політичні мотиви. Багато інтеграційних об'єднань сприяють вирішенню складних політичних конфліктів (згладжування суперечностей між Францією і Німеччиною після створення ЄЕС; пом'якшення протиріч між Бразилією й Аргентиною в процесі об'єднання в рамках МЕРКОСУР; усунення військово-політичної напруги в стосунках Японії і Китаю в процесі взаємодії в рамках АТЕС) [12].

Водночас, за оцінками експертів ЮНКТАД, РТУ, особливо великомасштабні, які повинні бути укладені в перспективі, можуть мати негативний вплив на економіку країн, які не беруть участі в них [13]. Швидке поширення РТУ призводить до виникнення незрозумілих, а іноді суперечливих зобов'язань між країнами, які часто є підписантами великого числа угод із дублюючим членством. Окрім того, фактичне використання узгоджених торговельних пільг у рамках РТУ не завжди ефективно і залежить не тільки від потенціалу пропозиції виробників і торгових фірм, а й від складності визначення правил походження, які розрізняються між РТУ і часто використовуються країнами як нетарифні бар'єри. У подальших дослідженнях доцільно розглядати можливості і загрози та економічні ефекти від інтеграційних об'єднань як для країн-учасниць, так і для третіх країн.

Список використаних джерел:

1. Промский Н.И. Взаимодействие России со странами СНГ как фактор ускорения экономического развития и повышения конкурентоспособности национальной экономики : дис. ... канд. экон. наук / Н.И. Промский. – М., 2009. – 302 с.
2. Asia regional integration center. Free trade agreements [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://aric.adb.org/fta-trends-by-geographic-area-wto-plurilateral>.
3. World trade organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/26-gats.pdf.
4. Regional trade agreements in WTO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rtais.wto.org/UI/publicsummarytable.aspx>.
5. Schiff, M., Wang, Y., Olarreaga, M. Trade-related technology diffusion and the dynamics of North-South and South-South integration // M. Schiff, Y. Wang, M. Olarreaga// Policy Research Working Paper Series.- World Bank, 2002.
6. Venables, A. Regional Integration Agreements: a force for convergence or divergence?/ A. Venables// Policy Research Working Paper. - World Bank, 1999.
7. Behar, A., Cirera i Criville, L. Does it matter who you sign with? Comparing the impacts of North-South and South-South trade agreements on bilateral trade/ A.Behar, L. Cirera i Criville// Policy Research Working Paper 5626. - World Bank, 2011.
8. Velde, D. W., Bezemer, D. (2006) Regional integration and foreign direct investment in developing countries/ D.W. Velde, D. Bezemer// Transnational Corporations. – 2006. – № 2. – Vol. 15. – P. 42–69.
9. Jaumotte, F. Foreign direct investment and regional trade agreements: The Market size effect revisited/ F. Jaumotte// IMF Working Paper. – 2006. – № 4. –206 p.
10. Dee, P., Gali, J. The Trade and Investment Effects of Preferential Trading Arrangements/ P.Dee, J. Gali // NBER Working Paper Series.- Cambridge, 2005.
11. Blomstrom, M., Kokko, A. Regional integration and foreign direct investment a conceptual framework and three cases/ M. Blomstrom, P.Kokko// Policy Research Working Paper 1750. - World Bank, 1997.
12. Костюнина Г.М. Интеграционные объединения мира / Г.М. Костюнина, Н.Н. Ливенцев // Мировая экономика и международные экономические отношения : [учебник] / Под ред. А.С. Булатова и Н.Н. Ливенцева. – М. : Магистр, 2008. – 530 с.
13. Шкваря Л.В. Международная экономическая интеграция в мировом хозяйстве / Л.В. Шкваря. – Москва : Инфра-М, 2011. – 313 с.

Аннотация. В статье рассмотрено явление региональной интеграции в мировой экономике. Приведены тенденции заключения региональных торговых соглашений (РТС) и их результативность в зависимости от степени развития стран-участниц. Определено, что преимуществами РТС с развитыми странами являются трансфер технологий и рост производительности, а между развивающимися странами – существенное увеличение взаимной торговли, политическая и экономическая интеграция.

Ключевые слова: региональная интеграция, зона свободной торговли, региональные торговые соглашения, таможенный союз.

Summary. The article focuses on the phenomenon of regional integration in the world economy, presents trends in formation of regional trade agreements (RTAs). It is highlighted, that their effectiveness depends on the degree of development of the participating countries. It was determined that the benefits of RTAs with developed countries is the transfer of technology and productivity growth, and among developing countries - a substantial increase in bilateral trade, political and economic integration.

Key words: regional integration, free trade area, regional trade agreements, customs union.